

Η ΣΥΓΚΙΝΗΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ

Σύμφωνα με τους πρώτους θεωρητικούς των ομάδων, η φύση του δεσμού που συνδέει τα άτομα εντός της ομάδας και τα ενώνει με τον αρχηγό τους, είναι κυρίως συναισθηματική (Freud, 1921). Όσο μεγαλύτερη είναι η ομάδα, τόσο περισσότερο εκφράζεται ο συναισθηματικός δεσμός υπό μορφή συγκινησιακών φαινομένων, τα οποία μπορούν να γίνονται πιο έντονα, όπως στην περίπτωση του όχλου (Lebon, 1895). Έπειτα μια καθοριστική θεωρητική εξέλιξη έλαβε χώρα σχετικά με τα συναισθήματα στις ομάδες από τον Bion (1965), ο οποίος καταδεικνύει ότι μια ομάδα επαναδραστηριοποιεί και παρατείνει, κάτω από ορισμένες συνθήκες, τα ασυνείδητα συναισθήματα τα οποία συμβάλλουν στην παράσταση που έχει το βρέφος για τη μητέρα του. Στη συνέχεια οι Anzieu και Kaës (1971) ακολούθησαν την ίδια προσέγγιση με τον Bion (1965) και ανέπτυξαν μια ψυχαναλυτική κατεύθυνση σχετικά με τα συναισθήματα στις ομάδες. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η ομάδα συγκροτείται με βάση την από κοινού συσσώρευση των εσωτερικών εικόνων και της αγωνίας των συμμετεχόντων. Η συναισθηματική εμπειρία συνιστά πράγματι βασικό ομαδικό φαινόμενο, αναφέρεται δε σε ένα άλογο σύνδεσμο που ενώνει τα μέλη μιας ομάδας.

«[Η συναισθηματική εμπειρία της σχέσης] αποτελεί το θεμέλιο του ομαδικού δεσμού, επειδή δεν συνδέει τον ένα αποκλειστικά με τον άλλο, αλλά τον καθένα με όλους. Παραμένει συνήθως στο σκοτάδι, κρυμμένη, ασυνείδητη· εν τούτοις, θεωρούμε ότι αυτή κυβερνά την ομαδική ζωή. Οι μεταξύ των μελών ανταλλαγές, τα συναισθήματα, ο τρόπος επικοινωνίας που υιοθετούν, η οργάνω-

νωση της ομάδας, το έργο στο οποίο επιδίδονται, ακόμα και η ίδια η σύνθεσή της και τα συγκεκριμένα όριά της, αναφέρονται στο κοινό εκείνο βίωμα που προσπαθούν να εκφράσουν» (Pagès, 1975, 299).

Πρόκειται γενικά για ένα βίωμα που αποσιωπάται από τον καθένα, σπανίως εκφράζεται στην ομάδα και του οποίου οι αρχαϊκές ρίζες αντιστοίχως αποτελούν τροχοπέδη για τη συνειδητοποίησή του. Για τον λόγο αυτό, τα συγκεκριμένα συναισθήματα αναδύονται συνήθως μέσα στις θεραπευτικές ομάδες, επειδή η έκφρασή τους αποτελεί σημαντικό στοιχείο της θεραπευτικής διαδικασίας του ατόμου στην ομάδα.

Χρησιμοποιούμε, γενικά, τον όρο *συναίσθημα* (*sentiment*) για να αποδώσουμε ό,τι αισθανόμαστε στο συνειδητό επίπεδο· τον όρο *συγκίνηση* (*émotion*), όταν το συναίσθημα έχει και σωματικές παραμέτρους (εκφράζεται, δηλαδή, και σωματικά)· τον όρο *συναίσθημα* (*affect*), όταν αναφερόμαστε σε αρχαϊκά συναισθήματα στο ασυνείδητο.

Κατ' αρχάς, θα αναφερθούμε στη φαινομενολογική διάσταση της ανάδυσης των συναισθημάτων εντός των ομάδων, εν συνεχεία δε στις ψυχαναλυτικές θεωρίες σχετικά με τον ρόλο των συναισθημάτων στις ομάδες.

1. Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Τα λεκτικοποιημένα συναισθήματα από τα μέλη μιας ομάδας οργανώνονται βάσει δύο μηχανισμών:

- Πρώτον, η ψυχολογική κατάσταση ενός ατόμου σχετίζεται με την ομάδα (ή με ένα μέρος της) που βιώνεται ως μη οικεία,
- Δεύτερον, η ψυχολογική κατάσταση ενός ατόμου σχετίζεται με την ομάδα (ή με ένα μέρος της) που βιώνεται ως οικεία.

Τα συναισθήματα αποπροσωποποίησης και απειλής (*menace*) είναι συνδεδεμένα με τον μηχανισμό εξωτερίκευσης (*mécanisme*

d' extériorisation) της ομάδας, ενώ το συναίσθημα της εξάρτησης ή της εγκατάλειψης είναι συνδεδεμένο με τον μηχανισμό εσωτερικής της ομάδας.

1.1 Το συναίσθημα της αποπροσωποποίησης

Πρόκειται για ένα πρόσκαιρο συναίσθημα απώλειας της ταυτότητας, το οποίο αισθάνονται συχνά οι συμμετέχοντες σε μια ομάδα κατά την πρώτη συνάντησή τους με άλλους αγνώστους. Το φαινόμενο είναι εντονότερο εφόσον καμία πράξη δεν προβλέπεται να δομήσει τις ανταλλαγές. Είναι προφανές ότι απέναντι στην ανωνυμία το άτομο φοβάται μήπως απωλέσει τη μοναδικότητα της ταυτότητάς του και ότι ακόμη, ιδιαίτερα, το τελετουργικό των παρουσιάσεων μέσα στις ομάδες ανακινεί συχνά μια τέτοια ανησυχία. Το τρακ εκφράζεται με το χαρακτηριστικό συναίσθημα της κομμένης αναπνοής και του κενού· προέρχεται δε από μια συγκίνηση που συνδέεται συχνά με τον φόβο μήπως κριθεί.

Γενικώς, η απουσία ενότητας στην ομάδα, είτε εξαιτίας της απουσίας κοινών σκοπών είτε εξαιτίας ελλείψεως σύνδεσης με τον αρχηγό, αφυπνίζει αυτό το συναίσθημα της αποπροσωποποίησης (Anzieu, 1984). Η ετερογένεια της ομάδας θα προκαλούσε εικόνες διαμελισμού, τεμαχισμού ή εξάρθρωσης.

Ενίοτε, στη διάρκεια μιας ομαδικής εργασίας, ολόκληρη η ομάδα εκφράζει ένα τέτοιο συναίσθημα, ως εάν το σύνολο των συμμετεχόντων να αποτελούσε τα μέρη μιας μηχανής που οδηγείται από τον αρχηγό· ο Anzieu (1984) την ονομάζει «ομάδα ρομπότ», επειδή μια τέτοια ομάδα λειτουργεί σαν ένα ρομπότ που προγραμματίζει τις προκαθορισμένες δραστηριότητές του χωρίς να λαμβάνει υπ' όψιν τις επιθυμίες, τις αγωνίες και τα όνειρα των συμμετεχόντων.

1.2 Το συναίσθημα της απειλής

Το συναίσθημα της απειλής συνδεδεμένο με το συναίσθημα ότι

μπορεί να κριθεί κανείς, εκφράζει και αυτό επίσης ένα φόβο για τον άλλον, όπου αυτός όμως –ο άλλος– είναι συγκεκριμένος, όσον αφορά τη θέση και την ταυτότητα. Οι πρώτες σχέσεις στην ομάδα δημιουργούνται με το βλέμμα, το οποίο προσφέρει κάποια ασφάλεια έναντι του συναισθήματος της αποπροσωποποίησης, αλλά προκαλεί επίσης και ανησυχία, επειδή κανείς αισθάνεται ότι τον βλέπουν κι επομένως ότι τον κρίνουν και τον αξιολογούν.

Ο φόβος αυτός του βλέμματος του άλλου καταδεικνύεται με τη μαρτυρία ενός συμμετέχοντος, την οποία αναφέρει ο Lipiansky (1992): «Μέσα στην ομάδα συνειδητοποίησα τόσο έντονα τον διαρκή φόβο της κρίσης του άλλου· προέρχεται από τη ματιά που μας ρίχνει ο άλλος. Θα με θεωρήσουν ανόητο, βαρετό, αντιπαθητικό; Νομίζω ότι εάν σκεφτόμαστε πως οι άλλοι μας κρίνουν τόσο αυστηρά, αυτό οφείλεται στο ότι δεν αισθανόμαστε σίγουροι για τον εαυτό μας, δεν διαθέτουμε αρκετή αυτοπεποίθηση».

Ενίοτε, ολόκληρη η ομάδα δίνει μια ανάλογη εντύπωση, κυρίως όταν αναδύονται συγκρούσεις, οι οποίες κινητοποιούν ορισμένους συμμετέχοντες, ενώ άλλοι διατηρούν μια παθητική στάση. Ο Anzieu ονομάζει την ομάδα αυτή «ομάδα - θραύστη», η δε δραστηριότητά της οργανώνεται γύρω από την «εξολόθρευση» του εμψυχωτή της, που έχει γίνει αποδιοπομπαίος, και γύρω από την επιθυμία να φθαρεί η ενότητά της.

Σε τέτοιες ομάδες, τα πάντα συμβαίνουν ως εάν τα μέλη να έχουν φθάσει σε μια ορισμένη ενότητα μέσ' από την αθέτηση των κανονισμών της ομάδας και, κατά κύριο λόγο, μέσ' από την παρεμπόδιση της λειτουργίας του εμψυχωτή της ομάδας· αυτός, λοιπόν, είναι επιδεκτικός αισθήματος απειλής. Στην περίπτωση αυτή, ένα μέρος των συναισθημάτων προσανατολίζεται εναντίον της ομάδας, ενώ ένα άλλο μέρος συμβάλλει στη συσπείρωση των μελών της, για να κατευθύνει την κοινή δράση, για τη διάλυση της ίδιας της ομάδας. Κατ' αυτό τον τρόπο, τα μέλη εσωτερικεύουν την «ομάδα - θραύστη» ή ένα μέρος της. Από αυτή τη διαδικασία εσωτερίκευσης απορρέουν τα συναισθήματα της εξάρτησης και της εγκατάλειψης.

1.3 Το συναίσθημα της εξάρτησης

Τα άτομα που συμμετέχουν σε μια ομάδα έχουν την τάση να εξυφαίνουν δεσμούς, να συμμορφώνονται οι μὲν στους δε, να εσωτερικεύουν τους κανόνες και τις κοινές παραστάσεις και να αισθάνονται ότι ανήκουν σε μια κοινότητα. Η εξάρτηση αυτή ταλαντεύεται, αναλόγως της ομάδας, ανάμεσα στη συνεργασία και στη συγχώνευση (fusion). Η συνεργασία υφίσταται μεταξύ ατόμων που έχουν ταυτιστεί, ενώ η συγχώνευση ενέχει τον κίνδυνο της τρέλλας και της απώλειας των ορίων της ταυτότητας. Η συγχώνευση έχει στιγματιστεί από τον LeBon (1895) ως ο κύριος κίνδυνος για την ομαδική κατάσταση: η ενότητα της ομάδας θα οφειλόταν τότε σε μια ταυτότητα συγκινήσεων, η οποία θα καταργούσε τις ατομικές διαφορές. Ένα φαινόμενο αυταπάτης θα οδηγούσε στην κατάσταση αυτή της ομαδικής συγχώνευσης: η ομαδική αυταπάτη θα εκφραζόταν με προτάσεις του είδους: «είμαστε καλά όλοι μαζί, αποτελούμε μια καλή ομάδα, έχουμε έναν καλό αρχηγό». (Anzieu, *ό.π.*)

Η αυταπάτη αυτή αποσκοπεί στην αντικατάσταση της ταυτότητας του ατόμου από μια ομαδική ταυτότητα, κατά τρόπον ώστε όλα τα άτομα να αποδεικνύονται όμοια. Βρίσκουμε, λέει ο Anzieu (*ό.π.*), την έκφραση αυτού του φαινομένου σε ό,τι αποκαλούμε, υπό την ευρεία έννοια, «η ψυχή του σώματος»*. Οι σχέσεις μεταξύ των μελών της ομάδας είναι θερμές, η συγχώνευση είναι αμοιβαία, η παρεχόμενη από την ομάδα προστασία προς το κάθε μέλος είναι σημαντική. Η ομαδική αυταπάτη συνοδεύεται συχνά από ένα αίσθημα ευφορίας, το οποίο εκφράζεται με τις γιορτές και τα ομαδικά γεύματα. Ο Anzieu επισημαίνει τρεις συνθήκες που συμβάλλουν στη δημιουργία της ομαδικής αυταπάτης:

- πρώτη είναι η δημιουργία ενός αποδιοπομπαίου, που επιτρέπει στην ομάδα να μεταθέτει την εσωτερική επιθετικότητα σ' ένα

* Esprit de Corps

στοιχείο εξωτερικό, με αποτέλεσμα αυτή να βιώνεται ως μη συγκρουσιακή·

- η δεύτερη συνίσταται σε μια ιδεολογία εξισωτική, η οποία αντιστοιχεί στο σχέδιο ισοπέδωσης των διαπροσωπικών διαφορών·
- η τρίτη συνίσταται στην άρνηση της σεξουαλικότητας και των εκδηλώσεών της, μέσω της σαγήνης, της έκφρασης των επιθυμιών ή της δημιουργίας ζευγαριών στο πλαίσιο της ομάδας.

Με τον τρόπο αυτό, οι ομάδες εξαιτίας της εμπλοκής τους στην ομαδική αυταπάτη και στη συγχώνευση, προσεγγίζουν με δυσκολία την εμπειρία της αποψευδαισθητοποίησης η οποία προκαλεί ένα συναίσθημα εγκατάλειψης.

1.4 Το συναίσθημα της εγκατάλειψης

Το τέλος μιας ομαδικής συνεδρίας προκαλεί συχνά ένα συναίσθημα εγκατάλειψης (sentiment d' abandon). Το ίδιο αυτό συναίσθημα μπορεί να αναδυθεί στη διάρκεια της συνεδρίας, όταν η ομάδα παραπονείται ότι «δεν τα καταφέρνει», «ότι δεν είναι καλή σε τίποτε», «ότι δεν μπορεί να τα βγάλει πέρα χωρίς τον αρχηγό» κ.λπ. Το συναίσθημα εγκατάλειψης συνοδεύεται από ένα συναίσθημα ενοχής: έτσι αναλαμβάνουμε την ευθύνη του αποχωρισμού ή της κακής λειτουργίας της ομάδας. Αυτά τα συναισθήματα παίζουν σημαντικό ρόλο για τη δυναμική της ομάδας: «τα ομαδικά φαινόμενα μπορούν να ερμηνευτούν ως συλλογικά αμυντικά συστήματα κατά της αγωνίας του αποχωρισμού» (Pagès, 1975, σελ. 302).

Η επιδεξιότητα ορισμένων μελών της ομάδας στη διαδικασία του χωρισμού συμβάλλει στην εξομάλυνση των συναισθημάτων εγκατάλειψης και ενοχής, αποδίδοντας και πάλι περισσότερη αξία στην εκτός της ομάδας πραγματικότητα. Η ομαδική εργασία συμβάλλει στη συγκρότηση του ατόμου με την εσωτερική του ομαδικής εμπειρίας και με τον εμπλουτισμό του τρόπου σκέψης του.

Τα τέσσερα τυπικά συναισθήματα που αναφέραμε ανταποκρίνονται στη λογική της αντιπαράθεσης του ατόμου με ένα ξένο αντικείμενο: βρίσκουμε πάλι την παραγνώριση, την αντιπαράθεση, τον προσεταιρισμό και την εσωτερική ευση. Για τον λόγο αυτό, η συνάντηση με μια ομάδα συγκρίθηκε κι ορισμένες φορές ταυτίστηκε με την οργάνωση των πρωταρχικών αλληλεπιδράσεων του παιδιού με την μητέρα. Υπάρχει πάντοτε ένας κίνδυνος αναγωγής ή σφάλματος, όταν θέλουμε να εφαρμόσουμε τις σχετικές με κάποια κατάσταση γνώσεις σε μια άλλη κατάσταση ριζικά διαφορετική, έστω κι αν υπάρχουν αναλογίες με τη πρώτη.

Εντούτοις, οι σημαντικότερες θεωρίες που διαθέτουμε για την εξήγηση της ανάδυσης των φαινομένων της συγκίνησης στις ομάδες, καθώς και της σημασίας τους, ανήκουν στην παιδοψυχολογία και στην ψυχανάλυση. Ας υποθέσουμε ότι όταν ο ενήλικας αντιπαράκειται με μια ομάδα, βρίσκεται σε μια κατάσταση επαναδραστηριοποίησης ορισμένων αρχαϊκών συγκινήσεων, λόγω της ομοιότητας της συγκεκριμένης κατάστασης και της πρωταρχικής κατάστασης αλληλεπίδρασης του παιδιού με τη μητέρα του. Εξαιτίας της απουσίας πιο ικανοποιητικών θεωριών, αυτή η προσέγγιση εν μέρει εξηγεί την παρουσία συναισθημάτων, μεταξύ των οποίων αναφέραμε τις πιο τυπικές περιπτώσεις. Άρα τα συναισθήματα της αποπροσωποποίησης, της απειλής, της εξάρτησης και της εγκατάλειψης ανακαλούν κατά μια άποψη τα βασικά εκείνα συναισθήματα των οποίων τις κυριότερες πτυχές θα περιγράψουμε στη συνέχεια.

2. ΤΑ ΕΜΒΥΘΙΣΜΕΝΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ*

Η έννοια συναισθήματα (affect) χρησιμοποιείται για ν' αποδώσει τα συναισθήματα και τις συγκινήσεις του παιδιού πριν ακόμη αποκτήσει τη δυνατότητα να τα εκφράζει με τον λόγο. Τα συναισθήματα εκφράζουν αυτό που αισθάνεται το παιδί σε σχέση τις ίδιες

* Affects immergés

τις ανάγκες του και τις απαιτήσεις του περιβάλλοντός του. Το παιδί εκφράζει τα συναισθήματά του μέσα από τη συμπεριφορά: θυμός, φωνές, κλάματα, χαμόγελα, κινήσεις έκφρασης της ανησυχίας (διέγερση, αναστάτωση) κ.λπ. Ο προσδιορισμός των διαφορετικών συναισθημάτων αποτελεί πάντοτε, ως εκ τούτου, προϊόν μιας ερμηνείας. Αυτή η ερμηνεία στηρίζεται τόσο στα δεδομένα που προκύπτουν από την παρατήρηση του τρόπου συμπεριφοράς που προκαλείται από τις συγκινήσεις, όσο και στα δεδομένα που προκύπτουν από την ψυχαναλυτικού τύπου θεραπευτική αναδρομή στο παρελθόν.

Αυτή η υποκειμενική, πρωταρχική εμπειρία, η αποκαλούμενη συναισθηματική, ενδιαφέρει την ψυχολογία των ομάδων· πράγματι, θεωρούμε ότι η ομάδα παρίσταται από τα μέλη της ως ένα περιβάλλον μη οικείο, το οποίο δυνητικά επαναδραστηριοποιεί αυτούς τους πρωτότυπους τρόπους σκέψης που καθορίζουν τα συναισθήματα. Υπενθυμίζουμε το βασικό ερώτημα που έθεσε ο Anzieu (ό.π.) και την απάντησή του: «Ομάδα: συνύπαρξη ποιων στοιχείων; Η ομάδα είναι η συνύπαρξη των εσωτερικών αναπαραστάσεων και της αγωνίας των συμμετεχόντων». Η εμπειρία της ομάδας συμβάλλει έτσι στη μερική δραστηριοποίηση των παιδικών συγκινήσεων, στο βαθμό που η εμπειρία αυτή θέτει τον καθένα αντιμέτωπο με τη βασική προβληματική της δημιουργίας του δεσμού με τον άλλο· και αυτό αφορά προ παντός στη μητέρα, της οποίας η παρουσία και η απουσία προκαλούν στο παιδί όλα τα συναισθήματα, από την ικανοποίηση μέχρι την αγωνία. Αυτή η υπόθεση της επαναδραστηριοποίησης των παιδικών συγκινήσεων μέσω της ομαδικής εμπειρίας δύσκολα αποδεικνύεται, αλλά είναι γενικώς αποδεκτή· βασίζεται στα ακόλουθα επιχειρήματα:

- η έννοια της μετάδοσης (contamination) των αρχαϊκών συγκινήσεων μέσα στις ομάδες βρίσκεται στη βάση των πρώτων προβληματισμών σχετικά με τις ομάδες· αντιστοιχεί σε μια τρέχουσα παρατήρηση των φαινομένων του όχλου·

- η ομάδα για τα συστατικά της στοιχεία συνιστά στοιχείο ξένο – οικείο, όπως η μητέρα για το νεογνό·
- τα συναισθήματα είναι η υποκειμενική έκφραση της αλληλεπίδρασης μέσω προλεκτικών μορφών συμπεριφοράς που ενεργοποιούνται μέσα στις ομάδες·
- η λεκτική έκφραση των συγκινήσεων που αισθάνονται οι συμμετέχοντες σε μια ομάδα, θυμίζει συχνά ορισμένα παιδικά συναισθήματα·
- η ερμηνεία αυτών των συναισθημάτων κατά την ομαδική ψυχοθεραπεία φαίνεται ότι επηρεάζει τη συμπεριφορά και τη λεκτική έκφραση των συμμετεχόντων·
- οι συγκινήσεις έχουν τη χαρακτηριστική ιδιότητα να είναι δυναμικά αναδρομικές και επαναδραστηριοποιήσιμες. Μπορούμε επομένως να υποθέσουμε πως οι συγκινήσεις που βιώνονται στην ομάδα επαναδραστηριοποιούν τα πρωταρχικά συναισθήματα.

2.1 Τα παιδικά συναισθήματα

Η ψυχολογία της σχέσης ανάμεσα στη μητέρα και στο παιδί (Winnicott, 1969) είναι μια ψυχολογία πλήρους εξάρτησης, απ' όπου αναδύεται η ψυχική ζωή. Η ψυχική ζωή του παιδιού οργανώνεται βάσει ενός παιχνιδιού με τη μητέρα, που χαρακτηρίζεται «σκληρό» και το οποίο οργανώνεται γύρω από την ικανοποίηση και τη μη ικανοποίηση των αναγκών: «το παιδί έχει ενστικτώδεις ενορμήσεις και ιδέες λεηλασίας. Η μητέρα έχει ένα στήθος και τη δυνατότητα να παράγει γάλα.»

Μετά από μια μακρά πορεία εξέλιξης, κυρίως στην περίοδο του απογαλακτισμού, το παιδί φθάνει στο στάδιο «της ανησυχίας»* ή της καταθλιπτικής θέσης (position dépressive). Πράγματι, έχει ήδη βιώσει την απομάκρυνση της μητέρας του, γεγονός το οποίο του προκάλεσε έντονα συναισθήματα μίσους· όμως έχει

* Le stade de l' inquiétude

αντιστοίχως αισθανθεί ένα συναίσθημα «οίκτου», μας λέει ο Lebonici, για τη μητέρα του. Κατ' αυτό τον τρόπο, διατηρεί μέσα του τη συμβολική παρουσία της μητέρας: μπορεί να την αισθάνεται και να την αναπαριστά νοερά σαν μια ενότητα, έστω κι αν αυτή απουσιάζει.

Η ενστικτώδης εμπειρία του παιδιού το οδηγεί σε δύο είδη άγχους (Lebonici και Soulé, 1970):

- το καταδιωκτικό άγχος (angoisse de persécution), που αναφέρεται σε ένα μητρικό αντικείμενο που διατηρείται από το παιδί έξω από τον ίδιο του τον εαυτό, ως διπλό αντικείμενο, χωρίς ενότητα, ταυτόχρονα δυνάμει «παρόν, που το τρέφει, γεμάτο και καλό» και «απόν, στερητικό, άδειο και κακό»·
- το καταθλιπτικό άγχος (angoisse de dépression), που αναφέρεται σε ένα εσωτερικευμένο μητρικό αντικείμενο, μια ενότητα για την οποία το παιδί αισθάνεται ενοχή, επειδή την είχε αντιληφθεί ως απύουσα, στερητική, άδεια και κακή (Klein, 1966).

Αυτά τα δύο είδη βασικού άγχους έχουν καταγραφεί, περιγραφεί και σχολιαστεί από πολλούς συγγραφείς, αφορούν δε τόσο στην παιδική εμπειρία όσο και στην ομαδική.

2.2 Από το παιδικό στην ομάδα

Όπως το παιδί στη σχέση του με τη μητέρα, έτσι και τα μέλη της ομάδας αισθάνονται συγκεχυμένα αυτά τα καταδιωκτικά και καταθλιπτικά συναισθήματα. Το καταδιωκτικό άγχος αφορά στα συναισθήματα που ανακινούνται στους συμμετέχοντες σε σχέση με την ομάδα, όταν αυτή βιώνεται ως εξωτερικό αντικείμενο για αυτούς. Το καταθλιπτικό άγχος αφορά στα συναισθήματα που ανακινούνται στους συμμετέχοντες σε σχέση με την ομάδα, όταν αυτή βιώνεται ως εσωτερικευμένο αντικείμενο.

Ο Jaques (1968) θεωρεί, για παράδειγμα, ότι οι ψυχολογικές δυσκολίες που απαντώνται στις οικονομικές και κοινωνικές οργανώσεις συνεξαρτώνται με μία από τις δύο βασικές κατηγορίες του άγχους: το καταδιωκτικό και το καταθλιπτικό άγχος. Ο An-

ziou (1984) εξηγεί αυτή την άποψη με παραδείγματα από την εμπειρία του στις μικρές ομάδες. Όταν ζητείται από έναν εξωτερικό παρεμβαίνοντα να συντονίσει μια ήδη διαμορφωμένη ομάδα σε μια επιχείρηση, ορισμένες φορές η ομάδα τον αντιλαμβάνεται ως κατάσκοπο (καταδιωκτικό άγχος), ενώ άλλες φορές η ομάδα αισθάνεται ως πειραματόζωο:

- Όταν ο παρεμβαίνων θεωρείται κατάσκοπος, αντιπροσωπεύει μια απειλή διείσδυσης στην ομάδα, η οποία μπορεί να είναι, για παράδειγμα, σε ανοικτή ή υπολανθάνουσα σύγκρουση με τη δομή μέσα στην οποία εισχωρεί. Τότε ο παρεμβαίνων βιώνεται ως ένα ξένο σώμα που απειλεί να παρεισφύσει στον οργανισμό και συγκεντρώνει την επιθετικότητα της ομάδας, που τον αποέμπει βίαια. «Στη δεδομένη κατάσταση, ό,τι βάσιμο ή αντικειμενικό ενδέχεται να διατυπώσει ο ξένος, δεν μπορεί να ακουστεί· επειδή ο παρεμβαίνων είναι ο κατεξοχήν κακός, τα δελόγια του δηλητήριο» (Anzieu, *ό.π.*, σελ. 35).
- Όταν η ομάδα αισθάνεται ως πειραματόζωο και δεν είναι σε σύγκρουση με τη δομή μέσα στην οποία εισχωρεί, φοβάται ότι ο παρεμβαίνων θα αποκαλύψει τις αδυναμίες της ομάδας, την μειοεξία της· φοβάται ότι θα αισθανθεί ντροπή, ταπείνωση, υποβάθμιση. Βρίσκεται στην καταθλιπτική θέση.

Στα παραπάνω παραδείγματα παρατηρούμε ότι το παιδικό συναίσθημα το μοιράζονται χωρίς να έχουν επίγνωσή τους τα περισσότερα μέλη της ομάδας. Αυτά τα συναισθήματα είναι επιδεικτικά δημιουργίας ασυνείδητων συμπαιγνιών, για τις οποίες ο Bion (1965) έχει επεξεργαστεί το πιο πειστικό μοντέλο.

2.3 Οι ασυνείδητες συμπαιγνίες*

Η υπόθεση μιας ασυνείδητης συγκινησιακής κατάστασης που μοιράζονται τα μέλη της ομάδας και η οποία καθορίζει τις πρά-

* Collusions inconscientes

ξεις τους, ανάγεται χρονικά πολύ πριν τους θεωρητικούς της ψυχολογίας των ομάδων. Αν και οι περισσότεροι συγγραφείς συμφωνούν ως προς την ορθότητα μιας τέτοιας υπόθεσης, ο Bion (1965) είναι αυτός που διευκρίνισε επακριβώς και κατέστησε λειτουργική μια έννοια σχετικά ασαφή κατά το παρελθόν. Η θεώρησή του στηρίζεται στα εξής:

- 1) Τα άτομα που συγκεντρώνονται σε μια ομάδα συνδέονται με τρόπο παροδικό (instantanée) και μη ελεγχόμενο από τη θέλησή τους, για να συμπεριφερθούν σύμφωνα με τις αρχαϊκές συγκινησιακές καταστάσεις (συναισθήματα) που ανάγονται στην πρώιμη παιδική ηλικία και τις οποίες συναντάμε σε αυθεντική μορφή στις ψυχώσεις.
- 2) Οι ασυνείδητες συγκινησιακές καταστάσεις είναι προϋποτιθέμενες, εφόσον συμπεραίνονται από τον τρόπο συμπεριφοράς και λεκτικής έκφρασης. Ο Bion τις ονομάζει «βασικές προϋποθέσεις»*.
- 3) Αυτές οι προϋποθέσεις αποτελούν ό,τι ο Bion αποκαλεί νοοτροπία της ομάδας (mentalité de groupe): πρόκειται για την ομόφωνη έκφραση της θέλησης της ομάδας, στην οποία το άτομο συμβάλλει ασυνείδητα.
- 4) Η νοοτροπία της ομάδας επιτρέπει σε κάθε άτομο να εκφράσει τις ανάγκες του ανώνυμα, γνωρίζοντας ότι η ομάδα υποχρεωτικά ματαιώνει ορισμένες ατομικές προσδοκίες και ανάγκες των μελών της.
- 5) Δεδομένης αυτής της ασυνείδητης νοοτροπίας, η ομάδα οργανώνεται, θεσπίζει κανόνες λειτουργίας, θέτει στόχους, αυτό που ο Bion ονομάζει «ομαδική κουλτούρα»**, ούτως ώστε αυτή η κουλτούρα να είναι σύμφωνη με τις βασικές προϋποθέσεις.
- 6) Ο Bion παραθέτει τρεις βασικές προϋποθέσεις:
 - η προϋπόθεση της επίθεσης - φυγής (attaque - fuite), αντιστοι-

* Présupposés de Base

** Culture de groupe

χεί σε μια νοοτροπία που στηρίζεται στο καταδιωκτικό άγχος: η ομάδα διατηρείται με τη σύγκρουση και εξακολουθεί να αναζητεί έναν αρχηγό, ο οποίος να κινητοποιεί το σύνολο σε επίθεση ή να δίνει το παράδειγμα της φυγής στις διάφορες καταστάσεις κυριαρχίας-υποταγής, όπως παρουσιάζονται από τους συμμετέχοντες:

- η προϋπόθεση της εξάρτησης (dépendance) αντιστοιχεί σε μια νοοτροπία που στηρίζεται στο καταθλιπτικό άγχος: κάθε μέλος διακατέχεται από την ανάγκη να είναι προστατευμένο και ασφαλές χάρη σε έναν αρχηγό από τον οποίο εξαρτάται η ομάδα· η εξάρτηση εκδηλώνεται με μια παθητική στάση των συμμετεχόντων, οι οποίοι εξουσιοδοτούν τον αρχηγό τους για τις κυριότερες πρωτοβουλίες·
- Η προϋπόθεση του ζευγαρώματος (couplement) αντιστοιχεί σε μια νοοτροπία που προκύπτει από ένα αρχαϊκό οιδιπόδειο άγχος και που περιγράφεται από την Klein (1945): τα μέλη της ομάδας τείνουν να δημιουργούν ζευγάρια, ανά δύο, ή να μοιράζονται σε υπο-ομάδες. Οι συζητήσεις εντοπίζονται σε σεξουαλικά υπονοούμενα, σε ελπίδες σωτηρίας από ένα «Μεσσία», ενώ εμφανίζονται μέσα από τις εκκλήσεις της ομάδας για έναν μελλοντικό αρχηγό.

7) Ο αρχηγός της ομάδας συμμετέχει στις ίδιες βασικές προϋποθέσεις με τα μέλη.

Η συμβολή του Bion συνίσταται στο ότι έδωσε μια πιθανή εξήγηση για τα παράλογα φαινόμενα συμπεριφοράς των ομάδων, συμπεριφοράς που, λόγω ελλείψεως ικανότητας του συντονιστή, μπορεί να οδηγήσει σε εμφανείς αποτυχίες. Το μοντέλο του Bion προϋποθέτει δύο επίπεδα λειτουργίας των ομάδων, που διαπνέονται άμεσα από την πρώτη τοπογραφική θεωρία του Freud για το συνειδητό και το ασυνείδητο.

Η καταγραφή των βασικών προϋποθέσεων εκδηλώνεται όταν η ομάδα εκφράζει διάφορα μπλοκαρίσματα, όπως ξαφνική απάθεια, υπερβολική ευφορία και ελπίδα, ή όταν επιτίθεται ευθέως

κατά του αρχηγού και ανακινεί διαδικασίες που θα οδηγήσουν στην αποσύνθεσή της. Αυτά τα αρχαϊκά συγκινησιακά φαινόμενα υπάρχουν πάντα εν δυνάμει στις ομάδες, η δε παρατήρησή τους καθίσταται εύκολη όταν από τις ίδιες ομάδες απουσιάζουν το πλαίσιο, οι στόχοι και οι κοινές διαδικασίες.

Η ασυνείδητη συμπαιγνία των συναισθημάτων συνιστά βασικό δεδομένο της ζωής των ομάδων. Επιτρέπει την ερμηνεία μιας συνισταμένης του ομαδικού δεσμού, η οποία υποβάλλει τα μέλη μιας ομάδας σε κάθε είδους επιρροή και ενισχύει τις αντιστάσεις τους.